

ऋ. १ जूतिः, २ वातजूतिः, ३ विप्रजूतिः, ४ वृषाणकः, ५ करिक्रतः, ६ एतशः, ७ ऋष्यशृङ्गः (एते वातरशना मुनयः)। केशिनः - अग्नि - सूर्य-वायवः । अनुष्टुप्

के॒श्य॑श्चि॒ के॒शी वि॒षं के॒शी बि॒भर्ति॑ रोद॒सी। के॒शी वि॒श्वं स्व॒र्द॒शे के॒शीदं॑ ज्योति॒रुच्य॑ते ॥ १०.१३६.०१

केशी- अश्वः। अश्वः श्रुतिषु प्राणः। अत्र तु मुख्यप्राणो हिरण्यगर्भः। अग्निम्- जगत्सृष्टिकारणभूतमौष्ण्यम्। विषम्- जगत्संहारार्थं व्यापकं कालाग्निनामकमौष्ण्यम्। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। बिभर्ति- धरति। केशी। विश्वम्- सर्वम्। स्वर्दशे- स्वर्गदर्शनाय करोति। केशी। इदम्- एषः। ज्योतिः- सूर्यप्रकाश इति। उच्यते ॥१॥

मु॒नयो॑ वा॒तर॒शनाः पि॒शङ्गा॑ वस॒ते म॒ला। वा॒तस्या॑नु॒ ध्राजि॑ यन्ति॒ यद्दे॒वासो॒ अवि॑क्षत ॥ १०.१३६.०२

वातरशनाः- प्राणायामपरायणाः। मुनयः- मननशीला उपासकाः। पिशङ्गा मला- पिशङ्गमलिनवल्कलानि। वसते- दधते। यत्- यस्मिन्। देवासः- देवता इन्द्रावरुणादयः। अविक्षत- प्रविशन्ति। तस्य। वातस्य- केशिनो मुख्यप्राणस्य महत्तत्त्वभूतस्य हिरण्यगर्भस्य। ध्राजिम्- गतिम्। अनु यन्ति- अनुगच्छन्ति। मुख्यप्राणमुपासत इत्यर्थः ॥२॥

उ॒न्मदि॑ता॒ मौनै॑येन॒ वाताँ॑ आ त॒स्थि॒मा व॒यम्। शरी॑रेद॒स्माकँ॑ यू॒यं म॒र्तासो॒ अभि॑ पश्यथ ॥ १०.१३६.०३

मौनयेन- चित्तवृत्तिनिरोधाख्यतूष्णीभावेन। उन्मदिताः- तृप्ताः। मद तृप्तियोगे। वयम्। वातान्- प्राणान्। आ तस्थिम- उपास्महे। मर्तासः- हे मर्त्याः। यूयम्। अस्माकम्- नः। शरीरा- रूपाणि। इत्- एव। अभि पश्यथ। न तु अस्माकं गम्भीरं स्वरूपम् ॥३॥

अ॒न्तरि॑क्षेण प॒तति॒ विश्वा॑ रू॒पाव॒चाक॑शत्। मु॒निर्दे॒वस्य॑दे॒वस्य॒ सौक॑त्याय॒ सखा॑ हि॒तः ॥ १०.१३६.०४

मुनिः- मननशीलः। देवस्यदेवस्य- प्रतिदेवस्य। सौकृत्याय- शोभनकरणाय। सखा- मैत्रः सन्। हितः सन्। विश्वा रूपाणि- सर्वाणि रूपाणि। अवचाकशत्- पश्यन्। अन्तरिक्षेण- प्राणेन।

अन्तरिक्षं वायुसञ्चारस्थानं प्राणमयकोशस्य प्राणस्थानस्य प्रतीकभूतम् । तस्मात् अन्तरिक्षोपलक्षितः प्राणः । पतति- चरति ॥४॥

वातस्याश्वो वायोः सखाथो देवेषितो मुनिः ।

उभौ समुद्रावा क्षेति यश्च पूर्वं उतापरः ॥ १०.१३६.०५

वातस्य- प्राणस्य । अश्वः- अशिता । वायोः- प्राणस्य । सखा- मित्रभूतः । अथो- अपि च । देवेषितः- देवप्रेरितः । मुनिः- मननशील उपासकः । यश्च पूर्वः- यश्च उत्कृष्टश्चित्समुद्रः । उत- अपि च । अपरः- यश्च निकृष्टश्चित्समुद्रः । वामदैव्यसूक्ते द्विप्रकारः समुद्रः प्रोक्तः । वासनामयहृत्समुद्रः । आधारभूतसत्तामात्रहृत्समुद्र इति । उभौ समुद्रौ । आक्षेति- अभिगच्छति निवसति च । क्षि निवासगत्योः ॥५॥

अप्सरसां गन्धर्वाणां मृगाणां चरणे चरन् । केशी केतस्य विद्वान्सखा स्वादुर्मदिन्तमः ॥ १०.१३६.०६

अप्सरसाम्- अप्सु मूलशक्तिधारासु स्थितानां सुखानुभूतीनाम् । गन्धर्वाणाम्- चिद्रश्म्युद्भूतानुभूतीनाम् । निर्विचारसमाध्यन्तानामानन्दसमाध्यादीनामिति भावः । मृगाणाम्- योगिभिर्मृग्यमाणानाम् । चरणे- आचरणे । चरन् । केशी- मुख्यप्राणः । केतस्य- चैतन्यस्य । विद्वान् । सखा । स्वादुः- मधुरः । मदिन्तमः- अतिशयेन तृप्तो भवति ॥६॥

वायुरस्मा उपामन्थत्पिनष्टि स्मा कुनन्नमा ।

केशी विषस्य पात्रेण यदुद्रेणापिबत्सह ॥ १०.१३६.०७

जगत्संहार उच्यते । यत्- यज्जगत् । केशी- हिरण्यगर्भः । विषस्य पात्रेण रुद्रेण- विषाख्यसंहारकर्तृकालाग्निविशिष्टवेगाधिदैवतेन । सह । अपिबत्- स्वात्मनि संहृतवान् । तत् । अस्मै- एतस्मै मुख्यप्राणाय हिरण्यगर्भाय तस्योपकाराय । वायुः-आधिभौतिकवातः । उपामन्थत्- संहारकाले वेगेन ममन्थ । कुनन्नमा- कुत्सितनमयित्री अदितिरखण्डप्रकृतिः । पिनष्टि- तज्जगत् स्वात्मनि पेषणं करोति ॥७॥